

Оксана Пеленська, „Україна поза Україною: Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919–1939)”, Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов’янська бібліотека, Наукове товариство імені Шевченка в Канаді, Українсько-канадський дослідно-документаційний центр, Прага 2019, ss. 331

Zakończenie wojny polsko-bolszewickiej oraz trwających dłużej samotnych walk wojsk ukraińskich z bolszewikami jesienią 1920 r., a także nieudany drugi pochód zimowy sprawiły, że większość ziem ukraińskich znalazła się pod panowaniem komunistów. Nadzieje na utworzenie niezależnego państwa ukraińskiego oddalały się coraz bardziej. Część ukraińskich wojskowych oraz elity cywilne i wojskowe udały się na emigrację, przede wszystkim do różnych państw Europy i obu Ameryk, a w mniejszym stopniu do innych części świata. Jednym z najważniejszych ośrodków ukraińskiej emigracji w Europie bardzo szybko stała się Czechosłowacja. Wynikało to nie tylko z małej odległości od ojczyzny, ale również z przychylności miejscowych władz, które stworzyły warunki sprzyjające osiedlaniu się emigrantów różnych narodowości z byłego Cesarstwa Rosyjskiego¹. Niebawem nad Wełtawą powstały najważniejsze w Europie niezależne ukraińskie ośrodki naukowe z przeniesionym w 1921 r. z Wiednia Wolnym Uniwersytetem Ukraińskim na czele, do którego wkrótce dołączyły kolejne placówki: Akademia Rolnicza w Podiebradach w 1922 r. i Wyższy Ukraiński Instytut Pedagogiczny im. Drahomanowa w 1923. W Pradze powstało wiele ukraińskich stowarzyszeń i instytucji. W Czechosłowacji zamieszkali również liczni działacze polityczni oraz przedstawiciele elit naukowych, kulturalnych i artystycznych. Najlepszymi przykładami są nazwiska wybitnych ukraińskich poetów, jak Natalia Liwycka-Chołodna, Ołena Teliha, Jewhen Małaniuk, Jurij Klen i Ołeh Olżycz, pisarzy, jak Ułas Samczuk, malarzy i artystów, jak Petrowie Chołodni (ojciec i syn) czy Wasyl Masiutyn i wielu innych. W Czechosłowacji osiadł również Symon Nariżny, badacz i działacz ukraińskiej emigracji, autor wciąż cennego opracowania o kulturze ukraińskiej emigracji w okresie międzywojennym².

Tematyka dziejów ukraińskiej emigracji w Czechosłowacji podejmowana była już nieraz przez ukraińskich badaczy emigracyjnych, na Ukrainie, a także przez ośrodki

¹ Więcej zob. *Русская акция помощи в Чехословакии: история, значение, наследие*, сост. Л. Бабка, И. Золотарев, Прага 2012.

² С. Наріжний, *Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*, ч. 1, Прага 1942; idem, *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939*, Київ 1999.

badawcze w Czechach. Choć badania prowadzone nad Weltawą koncentrują się przede wszystkim na najbardziej licznej i prężnie działającej emigracji rosyjskiej, to od samego początku dużo uwagi poświęcano tam badaniom nad emigracjami ukraińską i białoruską, a w miarę możliwości starano się badać wszystkie trzy najliczniejsze grupy narodowościowe, które przybyły do Czechosłowacji z byłego Cesarstwa Rosyjskiego. Omawiany słownik artystycznej, kulturalnej i społecznej działalności ukraińskiej emigracji w Czechosłowacji wydany został w 2019 r. przez Bibliotekę Słowiańską w Pradze przy wsparciu ukraińskich organizacji z Kanady: Towarzystwa im. Szewczenki w Kanadzie oraz Ukraińsko-Kanadyjskiego Centrum Badawczo-Dokumentacyjnego. Autorka pracy, Oskana Pełenska, jest dziennikarką ukraińskiej redakcji Radia „Swoboda” w Pradze. W 1970 r. ukończyła slawistykę we Lwowie, a następnie rozpoczęła aspiranturę w Instytucie Historii Sztuki, Folkloru i Etnologii im. Maksyma Rylskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Pracowała jako sekretarz Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki, kierownik kancelarii ambasady Ukrainy w Pradze (1993–1995), a następnie dziennikarka w ukraińskiej redakcji Radia „Swoboda” w Pradze. Równolegle prowadziła badania nad ukraińską diasporą w Czechosłowacji³. Ich owocem są liczne artykuły oraz wydana w 2005 r. książka poświęcona ukraińskiemu środowisku artystycznemu w międzywojennej Czechosłowacji⁴.

Słownik składa się z ponad 350 haseł dwójakiego rodzaju – osobowych i instytucjonalnych, dotyczących społecznego, kulturalnego i artystycznego życia ukraińskiej emigracji w Czechosłowacji w okresie międzywojennym. Największa liczba pozycji to hasła biograficzne poświęcone pisarzom, poetom, artystom i naukowcom. Zdarzają się wśród nich postaci, które związane były z Pragą w okresie wcześniejszym, jak Łesia Ukrainka czy Iwan Franko. Ich obecność na kartach słownika może dziwić, ale z drugiej strony można zrozumieć, że Autorka chciała pokazać związki, jakie mieli z Czechami najważniejsi ukraińscy twórcy. Podobnie ma się rzecz z metropolitą Andrzejem Szeptyckim (s. 272–273), który bliższych związków z Pragą nie miał. Listę haseł można było znacznie rozszerzyć, chociażby o przedstawicieli badawczej i dydaktycznej kadry ukraińskich szkół wyższych w Czechosłowacji. Były wśród nich postaci tej miary co matematyk Włodzimierz Diakonienko (1890–1940), wykładowca Instytutu im. Drahomanowa, przyjaciel wojewody wołyńskiego Henryka Józewskiego zamordowany przez NKWD w ramach tzw. Ukraińskiej Listy Katyńskiej.

Na kartach słownika omówione zostały najważniejsze instytucje, w tym naukowe i akademickie, szkoły średnie, ośrodki muzealne (np. Muzeum Walki Wyzwoleńczej Ukrainy w Pradze), wydawnictwa, tytuły prasowe, cmentarze czy rozmaite stowarzyszenia naukowe i kulturalne. Na szczególną uwagę zasługują nieliczne, ale cenne hasła o charakterze monograficznym, np. to o wystawach (s. 40–43), zawierające chronologiczny wykaz różnych ekspozycji książkowych, sztuki i etnograficznych, które ukraińscy emigranci organizowali w Czechosłowacji. Dużo uwagi Autorka poświęciła działalności wydawniczej. Oprócz haseł dotyczących ukraińskich wydawnictw i drukarni znajdziemy tu kilkanaście poświęconych poszczególnym tytułom prasowym. Nie jest to jednak liczba duża, skoro według obliczeń Marii Sawki w Czechosłowacji

³ Оксана Пеленська, „Радіо Свобода” [online, dostęp: 15 IX 2023]: <<https://www.radiosvoboda.org/author/%D0%BE%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0/jmpmr>>.

⁴ О. Пеленська, *Український портрет на тлі Праги: українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині*, Нью-Йорк–Прага 2005.

ukazywało się wówczas prawie 180 ukraińskich tytułów prasowych⁵. Większość z nich była co prawda efemerydami, a tylko nieliczne ukazywały się dłużej niż dwa, trzy lata, niemniej bez wątpienia można ich było ująć nieco więcej, tym bardziej że cenne i niestety niecytowane przez Pelenską opracowanie Sawki już dawno jest niedostępne.

Zaletą publikacji jest to, że nie ogranicza się do tematów ściśle ukraińskich, ale stara się też omówić najważniejsze czeskosłowackie postaci i instytucje, które odegrały ważną rolę w funkcjonowaniu ukraińskiej emigracji. Wśród haseł biograficznych znajdziemy nie tylko Ukraińców, ale i Czechów, jak Tomáša Garrigue'a Masaryka, Františka Fabianka, Václava Fialę, Adolfa Černego czy Václava Girse. Podobnie wśród opisanych instytucji pojawiają się hasła poświęcone nie tylko ukraińskim, ale i miejscowym, które albo odegrały istotną rolę w życiu ukraińskiej emigracji, albo przechowywały, przechowują lub przejęły spuściznę różnych ukraińskich organizacji. Znajdziemy wśród nich Bibliotekę Słowiańską w Pradze, Archiwum Narodowe, Klementinum, Instytut T.G. Masaryka oraz Archiwum Czeskiej Akademii Nauk czy też Muzeum Narodowe.

Zgodnie z zamysłem i zainteresowaniami badawczymi Autorki mniej uwagi poświęcono zagadnieniom politycznym. Mimo że słownik zawiera pewną liczbę haseł dotyczących instytucji politycznych (np. Misji URL i ZUNR w Pradze) oraz wybranych działaczy politycznych (ale prawie wyłącznie tych, którzy prowadzili działalność wydawniczą lub pozostawili po sobie spuściznę drukowaną, jak Maksym Sławinski czy Symon Narizny), to zagadnienia polityczne zajmują w nim miejsce marginalne. Wybór ten był świadomy, został wyjaśniony we wstępie oraz tytule i można go zrozumieć, chociaż nie ulega wątpliwości, że poszerzenie słownika o komponent polityczny stworzyłoby niezwykle cenne i przydatne narzędzie dla badaczy.

Baza źródłowa recenzowanego słownika to przede wszystkim obszerna literatura przedmiotu poszerzona o archiwalia z różnych instytucji na terenie Czech i zbiorów ukraińskiej emigracji w Niemczech czy Kanadzie. Przy tak szeroko zakrojonym temacie i próbie zbadania tak liczego i płynnego środowiska trudno czynić Autorce zarzut, że nie sięgnęła po niektóre publikacje. Nie ulega jednak wątpliwości, że pogłębiłyby one omawianą pracę i pozwoliłyby uniknąć pewnych błędów i potknięć. Wymienię tutaj tylko niektóre, najważniejsze z nich. Na pierwszym miejscu należy wspomnieć o wielotomowym słowniku biograficznym ukraińskich dziennikarzy w XX w., który przez wiele lat wydawany był we Lwowie pod redakcją Myrosława Romaniuka, przy czym trzeba zaznaczyć, że pojęcie *dziennikarz* traktowano w nim bardzo szeroko i przypisano do niego wielu polityków, działaczy społecznych, naukowców, literatów i artystów, którzy działali w Czechosłowacji⁶. Podobnie ma się rzecz z cytowaną już wcześniej pracą Marii Sawki o prasie ukraińskiej emigracji wydawanej w okresie międzywojennym w Czechosłowacji. Oprócz niewielkiej części monograficznej publikacja ta składa się z liczącego prawie 250 stron wykazu wszystkich tytułów prasowych, jakie ukazywały się w tym kraju, często z charakterystyką i opisem periodyków. Cennym źródłem byłyby też dla Autorki publikacje dotyczące ukraińskiej emigracji na Wołyniu autorstwa Rusłany Dawydiuk⁷ oraz ukraińskiej

⁵ М. Савка, *Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. XX ст.): іст.-бібліогр. дослідж.*, Львів 2002.

⁶ *Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника*, ред. М.М. Романюк, вип. 1–20, Львів 1994–2013.

⁷ Р. Давидюк, *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства: монографія*, Львів–Рівне 2016.

emigracji w Polsce. Wśród tych ostatnich należy przypomnieć badania Emiliana Wiszki: monografie o emigracji ukraińskiej w Polsce⁸ i wydawanej przez nią prasie⁹ oraz słownik biograficzny, który opracował wspólnie z Romanem Szagałą¹⁰. Z racji momentu wydania publikacji Autorka nie miała szansy odniesienia się do słownika ukraińskiej emigracji w Polsce, który w 2019 r. przygotował Aleksander Kolańczuk¹¹, ale mogła skorzystać z jego wcześniejszych prac, w których znajdują się szczegółowe biogramy opisywanych postaci (np. Mychajła Omelanowycza-Pawłenki)¹².

Konsekwencje niewykorzystania tych materiałów widać w wielu biogramach. W przypadku Iwana Ohijenki nie ma na przykład ani słowa o tym, że okres międzywojenny spędził w Polsce (s. 169). Nie dowiemy się również, kiedy gen. Omelanowicz-Pawlenko wyjechał do Francji i w jakich latach przebywał w Pradze (s. 175–176). W biogramie prof. Bohdana Łepkiego znajdziemy informację, że pracował w Krakowie na Uniwersytecie Jagiellońskim, ale już ani słowa o tym, że był senatorem RP V kadencji (s. 124–125). W przypadku Wasyla Bidnowa odnotowany jest pobyt w Polsce (s. 26–27), ale szkoda, że Autorka nie powołała się na hasło w słowniku Szagały i Wiszki (s. 167–170), które jest o wiele bardziej dokładne. Podobnie w przypadku hasła poświęconego Natalii Liwyckiej-Chołodnej. W biogramie prof. Ołeksandra Łotockiego (s. 131) Autorka ogranicza się do cytowania ukraińskiej literatury i czeskiego przewodnika, a nie sięga już po prace Emiliana Wiszki czy Stefana Kozaka, którzy pisali o działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie. Nie dowiemy się też nic o związkach Maksyma Sławinskiego z ruchem prometejskim i paryskim pismem „Tryzub”, z którym regularnie współpracował (s. 207–208). Zdarzają się również pojedyncze biogramy, w których brakuje podstawowych danych, jak daty życia lub części biografii (np. Onufrij Pasternak na s. 183–184, Wasyl Rusin na s. 196 czy I. Sarden na s. 200). Część tych danych można by było zapewne ustalić w oparciu o kwerendę w poświęconych ukraińskim oficerom wydawnictwach autorstwa Jarosława Tynczenki, archiwach szkół wyższych na Ukrainie lub zbiorach nekrologów z ukraińskiej prasy emigracyjnej.

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że pomimo pewnych braków i usterek omawiana praca jest cennym podsumowaniem dotychczasowej wiedzy i zawiera pewną ilość nowych informacji, przede wszystkim w hasłach poświęconych sztuce i artytom. Czytelnicy i badacze historii emigracji w okresie międzywojennym otrzymali przydatne narzędzie, za co Autorce i wydawcom należą się słowa uznania. Można tylko żywić nadzieję, że za jakiś czas ukaże się drugie wydanie słownika, poprawione i uzupełnione o nowe hasła, bo bez dwóch zdań jest to cenna i potrzebna publikacja.

Paweł Libera

Warszawa

⁸ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

⁹ Idem, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001.

¹⁰ R. Szagała, E. Wiszka, *Ukraińcy w Warszawie*, Warszawa 2010.

¹¹ A. Kolańczuk, *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym w II RP*, Przemyśl 2019.

¹² Idem, *Ukraińscy generałowie w Polsce, emigranci polityczni w latach 1920–1939. Słownik biograficzny*, Przemyśl 2009, s. 173–177.